

Der Beitrag weist auch mögliche positive Losungen der Fachfragen zwischen Archiven und Museen an. Auf diese Weise wurde sich, noch immer im Rahmen der zur Zeit in Kraft stehenden slowenischen Archivgesetzgebung, auch

zukünftig ein korrektes Verhältnis zwischen ziemlich verwandten wissenschaftlichen und Kulturinstitutionen erhalten.

Muzeji in arhivi med konkurenco in sodelovanjem pri varstvu arhivskega gradiva

Branko Šuštar

Poslednje zvezno posvetovanje arhivskih delavcev Jugoslavije (18.-20. 10. 1989) je obravnavalo tri teme: poleg F. Prešerna in računalništva še razmejitve arhivskega gradiva. V arhivski periodiki objavljena poročila (Obvestila Arhiva SRS, 1989, št. 4 in Arhivi, 1989, str. 69-70) ponujajo le pregled naslovov referatov z obrazložitvijo, da bodo vsi objavljeni v Arhivistu in deloma v Arhivih. Zveznemu glasilu Arhivist ni uspelo iziti do konca obstoja skupne države, zato so bili o tej temi bolje seznanjeni slovenski muzealci s poročilom in predstavitev problematike razmejitve arhivskega gradiva med muzeji in arhivi (Janez Kopač, Branko Šuštar) v svojem glasilu Argo, 1990. Ker vprašanja arhivskega gradiva v muzejih tudi danes niso nezanimiva, naj skuša ta članek prispevati h konstruktivnemu reševanju problema s strani arhivistike.

Problemi razmejevanja dejavnosti na področju varstva kulturne dediščine se rojevajo ob razmahu muzejskih, arhivskih in spomeniškovarstvenih ustanov, razvoju posameznih strok ter zakonodaje s tega področja. Zavzetost praviloma mlajših arhivskih ustanov za uveljavitev in utrditev svojega področja delovanja, utemeljitev arhivistike kot stroke, je privedla do zahteve, da se odnosi arhivskih ustanov do muzejev in knjižnic utemeljujejo na novo, s spoštovanjem arhivske zakonodaje in s tem vsebinskega področja dela arhivov. A prav muzeji in knjižnice so pred nastankom arhivskih ustanov skrbeli tudi za varstvo arhivskega gradiva in često tudi z zbranim arhivskim gradivom omogočili nastanek samostojnega arhiva. Vse to, zlasti pa pestrost vsakdanje prakse, vpliva na različnost odnosov med muzealci in arhivisti, ki segajo vse od konkurence pa do plodnega sodelovanja.

1. Pojmovanje muzejskega in arhivskega gradiva v zakonodaji

Predno je bil v začetku leta 1981 objavljen Zakon o naravni in kulturni dediščini (Ur. l.

SRS, 1/81), je to področje urejalo četvero zakonov, mdr. zakon o varstvu kulturnih spomenikov, zakon o muzejih in Zakon o arhivskem gradivu in arhivih. Povojna muzejska zakonodaja je govorila o »muzejskem gradivu«¹, »muzejskem gradivu določene vrste«, o »predmetih muzejskega gradiva« in o »muzejskih predmetih«,¹ zakon iz leta 1980 pa uporablja terminus »premični spomeniki in znamenitosti«. Pri tem pa pri razlagi dejavnosti muzejev jasno naglasi 87. člen, da »s premičnimi spomeniki iz tega člena ni mišljeno arhivsko gradivo«. V zakonodaji pred letom 1980 kakšnih prepletanj med arhivskim in muzejskim gradivom sicer ni, saj je muzejsko gradivo razpoznavno kot predmet(i) - muzejski predmeti - arhivsko gradivo pa je tako ali drugače zapisano dokumentarno gradivo s posebnim pomenom. Tudi definicija arhivskega gradiva v zakonu o naravni in kulturni dediščini v bistvu prinaša (sicer dopolnjeno) tako razlago.² Zanimivo pa je, da je z vidika razvoja zakonodaje več stičnih točk in celo prepletanja med zakonodajo o spomeniškem varstvu in o arhivih, saj je spomeniški zakon iz leta 1959 predpisoval »dvojnost varstva arhivskega gradiva, to je s strani zavodov za spomeniško varstvo in arhivov,³ čeravno pa v praksi kakšnega neposrednega (so)delovanja arhivov na področju varstva arhivskega gradiva z zavodi za varstvo naravne in kulturne dediščine ni (bilo), več pa je stikov, sodelovanja in zatikanja med muzeji in arhivi.

2. Arhivalije - muzealije

Vprašanja arhivov, muzejev in arhivskega gradiva so bila v središču pozornosti arhivistike y zadnjem času vsaj nekajkrat. Tako omenja to problematiko diskusija na XII. zborovanju slovenskih arhivskih delavcev oktobra 1986 v Ormožu, posvečenem družbenim dejavnostim, diskusija na posvetovanju o tehnični dokumentaciji⁴ ter razprava na koordinaciji slovenskih arhivov leta

1986. Izgleda, da se poleg stališča, ki dosledno upošteva zakonska določila in brezkompromisno zahteva »arhivsko gradivo mora v arhiv«, pojavlja še spravljivejše mnenje o potrebi sodelovanja arhivov s starejšimi »sestrskimi« ustanovami (muzeji, knjižnice), ki sprejema zatečeno stanje, t.j. hrambo arhivskega gradiva tudi v nearhivskih ustanovah.

Tekst Arhivsko gradivo mora v arhiv je bil pripravljen kot osnova za diskusijo na seji koordinacijskega odbora arhivov (oz. direktorjev arhivov), kjer naj bi razpravljali o problemu, »da arhivsko gradivo zbirajo tudi druge kulturne institucije«. Avtor postavlja v izhodišče razmišljanja zakonske osnove arhivske službe (zakon o naravni in kulturni dediščini), izpostavlja kot problem dejstvo, da »arhivska služba Slovenije sama zaradi skromne zasedbe ne izvaja vseh določil ZNKD«, da je sam zakon v nasprotju z zakonom o knjižničarstvu (glede knjižničnega gradiva), izpostavlja pa tudi vso ostalo gradivo, ki se ga želijo prilastiti drugi (fotografije, načrte, scenske osnutke, gradivo ZZB NOV).⁵

Kaže, da so vprašanja povezana z arhivskim gradivom za muzealce vseeno manj pereča. Ob predstavitvi rezultatov ankete Skupnosti muzejev Slovenije 1976-77 najdemo v preglednici »muzejski predmeti« tudi arhivsko gradivo (in knjige kot muzealije!), le, da ni prav jasna merska količina. Pove pa nam, da muzeji hranijo (spisovno) arhivsko gradivo, ostale zvrsti (načrti, fotografije ipd.) pa najdemo razvrščene v preglednici »dokumentarno gradivo«. Prav zanimiva pa je misel, naj bodo »arhivalije urejene po pravilih te službe«, kar je konec koncev tudi želja slovenske arhivistike.⁶ To kaže tudi prepletanje pojmovanja arhivskega gradiva in muzejskega gradiva (muzealij).

Sicer ne bi mogli brez zadržkov pritegniti mnenju enega od muzealcev, da med muzejem in arhivom »ni zelo bistvene razlike v tem, kakšno gradivo zbirata« in da v arhivih hranijo tudi muzealije, vendar je res, da ločnice med muzejskim in arhivskim ni mogoče zelo konsekvantno potegniti.⁷ To ugotavlja tudi Humrova analiza arhivske dejavnosti. Muzeji, knjižnice in raziskovalne organizacije imajo po ugotovitvah te analize nekaj sto tekočih metrov arhivskega gradiva, ki so ga zbrale. To je rezultat prejšnjih faz razvoja arhivske dejavnosti (in današnjega zbiranja) ali pa tega, da so isti predmeti lahko bodisi arhivsko bodisi muzejsko bodisi knjižnično gradivo. To gradivo je - piše v analizi - gotovo nadpovprečno dobro varovano, a ne kot arhivsko.⁸

3. Arhivsko gradivo in muzeji - rezultati ankete

Pravzaprav je presenetljivo, da se na arhivskih posvetovanjih, ki se dotikajo tudi muzejstva in knjižničarstva, sicer problemi dovolj pogumno in kritično odpirajo, manjkajo pa često ustrezni sogovorniki strok, s katerimi išče arhivistika sogovornika. Da bi slišali vsaj odmev mnenja muzealcev, se je poskušalo zbrati njihovo videnje problematike arhivskega gradiva in muzejev z vprašalnikom.⁹ Ta je spraševal - a) po mnenju o definiciji arhivskega gradiva in razmejitvi premičnih spomenikov in znamenitosti ter muzealij, - b) po urejenosti arhivskega gradiva v muzejski hrambi in poznavanju arhivistike, - c) po zainteresiranosti o prepustitvi hrambe arhivskega gradiva v zvezi s 102. členom našega zakona in - d) o možnostih, izkušnjah in predlogih glede konkurence in sodelovanja med muzeji in arhivi pri varstvu arhivskega gradiva.

Kakor je pri anketah navada, je tudi na to odgovoril le del od dobrih tridesetih muzejev v Sloveniji, a 10 odgovorov predstavlja vendarle tretjino, kar je že kar reprezentativen vzorec. Pri tem velja omeniti, da je odgovorilo sedem pokrajinskih (splošnih oz. muzejev revolucije) in trije »nacionalni« muzeji, pri čemer jim moramo za sodelovanje izreči svojo zahvalo.

a) definicija arhivskega gradiva in razmejitve med arhivalijami in muzealijami. Glede definicije arhivskega gradiva kot jo pozna zakon so slovenski muzealci mnenja, da je ta resnično široka, za nekatere celo preširoka, posebej pa naglašajo, da je nemogoče postaviti povsem trdne meje med muzealijo in arhivalijo, predvsem pri mejnem gradivu. Kot tako omenjajo razglednice, fotografije, izkaznice, diplome in osebne zapuščine in celo kodekse. Posebej pa izpostavljajo (zlasti v zvezi z osebnimi zapuščinami) potrebo po enotni obravnavi predmetov in spisovnega ter drugega gradiva, povezanega z neko osebo kot dela kulturne dediščine, ki je »po obliki sicer« (tudi) »arhivsko gradivo«, po vsebini pa muzealija.¹⁰ Zanimivo je tudi opozorilo o hrambi muzealij v arhivih(!)¹¹ ter navedba, da tega zakon ne dopušča.

Poseben problem je tudi arhivsko gradivo, ki ga muzeji - zaradi posebnosti razvoja muzejstva in arhivistike - hranijo. Največkrat želijo obdržati gradivo, ki ima ustrezne prezentacijske možnosti, ki je zanimivo tudi kot razstavni eksponat, ter tistega, ki je povezan z raziskovalno dejavnostjo posameznega muzeja. Zatečeno stanje glede hrambe arhivskega gradiva se največkrat upošteva, čeprav obstaja težnja pri arhivih, pa tudi pri muzejih, da gradivo, ki je bolj slučajno zašlo v muzej, izročijo pristojnemu arhivu.

- b) urejenost arhivskega gradiva v muzejih in poznavanje arhivistike. Gradivo je v muzejih večji del ustrezno hranjeno, popisano večkrat kot muzealije, kdaj pa tudi po načelih arhivistike. Muzejski kustosi imajo, če že ne (strokovnega) izpita in arhivistike, vsaj veliko izkušenj z delom z arhivskim gradivom. Preseneča pa precejšnje nepoznavanje arhivskih vodnikov ter posebej rubrike »nove pridobitve« v našem glasilu Arhivi.
- c) možnost prepustitve gradiva po členu 102. Muzeji ne kažejo kakšne pretirane vneme za hrambo arhivskih fondov kakor jo dopušča 102. člen našega zakona, z izjemo gradiva, ki se nanaša na specialnost muzeja (zgodovina, arhitektura, pomorstvo, šolstvo) ali na trenutno raziskovalno dejavnost, pri čemer bi si muzej rad olajšal uporabo arhivskega gradiva, ne pa tega trajneje hranil. Kaže, da gre pri zbiranju arhivskega gradiva s strani muzejev res le za privatno gradivo, darila in volila, za trajnejše prevzemanje arhivskih fondov pa je interes kvečjemu pri specialnih muzejih. To se lahko rešuje v okviru 102. člena.¹²
- d) med konkurenco in sodelovanjem. Glede sodelovanja med muzeji in arhivi pa prednjači želja po boljšem medsebojnem informiranju. Prav tako omenjajo muzeji skupne prezentacije in skupno terensko delo. Glede težav razmejitve pa naglašajo, da do konkurence ne bi smelo priti, temveč bi se bilo potrebno glede posameznih kategorij gradiva dogovoriti za dovolj široko razmejitev. Ali kot beremo v odgovoru Arhitekturnega muzeja: »smiselni dogovori in razmejitve bi bile na tem področju še kako dobrodošle - s poudarkom na »smiselni« in »dogovori«.

4. Za zaključek - dileme in razmišljanja

Čeprav je odločnost brezkompromisnega stališča (arhivsko gradivo mora v arhiv) razumljiva predvsem z vidika potrebe po spoštovanju zakonskih določil in zlasti upoštevanju arhivov kot enakovrednih ustanov s področja kulture, pa bolj pomirljiva usmeritev sicer nasprotuje nedopustnemu zbiranju (delov) arhivskih fondov s strani muzejev v današnjem času, glede tega, kar hranijo muzeji, pa se zavzemam bolj za enotne evidence tega gradiva, arhivistični pristop k urejevanju, kakor pa naprezanju, da bi vse arhivsko gradivo le zbrali v arhivih. Še več, zdi se celo, da bi širše uresničevanje zahteve po ustrezni strokovni usposobljenosti muzealcev, ki delajo z arhivskim gradivom, povečala ne prav številne vrste usposobljenih arhivistov. In upošteva ugotovitev, da je gradivo v takih nearhivskih ustanovah nadpovprečno dobro varovano, si kaže prej prizadevati za vključitev »muzejskih arhivi-

stov« v stroko, kakor pa vojskovati vojno za že dobljeno kulturno dediščino!

Kot problem razmejitve se postavljajo predvsem nekoliko bolj obrobna problematika privatnih fondov, po drugi strani pa gre za multiplicirano gradivo, kot so fotografije in razglednice. Kakor ni nobenega dvoma, da je prevzemanje arhivskih fondov različnih institucij v pristojnosti arhivov, ki (v Sloveniji) tudi razglasijo seznam teh, od katerih bodo prevzemali arhivsko gradivo, pa predstavljajo privatni fondi (delno tudi zbirke) več ali manj sad privatne iniciative in zavesti na eni strani privatno last, na drugi pa so v primerjavi z arhivi institucij vendarle nekoliko skromnejši po pomenu.

S stališča potrebnosti varovanja in zbiranja tudi gradiva v privatni lasti je torej še kako dobrodošlo, da del te dejavnosti opravljajo tudi muzeji, saj je s tem zadoščeno vsaj deloma težnjama arhivistike: gradivo ohraniti in omogočiti njegovo uporabo. Zlasti če gre za darila muzejem ali za arhivsko gradivo, ki je v tesni zvezi z muzejskim predmetom, nimajo arhivi nobene osnove za naglaševanje konkurence, razen seveda, če gre pri nastajanju zbirk arhivskega gradiva (ob raziskovalnem delu muzejev) za izločanje tega iz obstoječih fondov na terenu, ne pa za zbiranje dokumentov pri posameznikih, kar bi bilo sicer izgubljenega.

Glede mejnega gradiva, kakor so drobni tiski, fotografije in razglednice, ni prav nobene škode, če tovrstno gradivo hranijo (in zbirajo) kulturne institucije, ki jih to zanima, saj je vse več tovrstne kulturne dediščine ne le v privatni lasti, temveč sprivatizirane in nedostopne. Zavzetost privatnih zbiralcev, ki posvečajo temu svoj čas, denar in znanje, pač precej presega zavzetost bibliotekarjev, muzealcev in arhivistov.

Arhivisti sicer težko pristajamo na pojmovanje muzealije, ki obsega tudi (nekatero) zvrsti arhivskega gradiva - ni pa ta misel nič tuja muzealcem. In s stališča razstavne dejavnosti iščejo eksponate po zanimivosti, likovnih kvalitetah, umetnostnem pomenu, ne glede na to, ali gre za trodimenzionalni predmet ali zapise na papirju. Bolj kakor teoretično prerekanje in praktična konkurenca pa velja z vidika skupne skrbi za varstvo kulturne dediščine poiskati sprejemljive in življenjske rešitve; široke, razumevajoče in prožne, saj v sporih potegne vedno najkrajši konec naša skupna skrb - kulturna dediščina.

Opombe

* Koreferat na temo razmejitve arhivskega gradiva z Zveznega posvetovanja Zveze arhivskih delavcev Jugoslavije v Postojni 18. do 20. oktobra 1989.

- 1 Ana Zaletelj, Zgodovinski pregled zakonodaje o spomeniškem varstvu in o arhivih, v: Arhivi, III/1980, str. 29-39, zlasti str. 33.
- 2 Zakon o arhivskem gradivu in o arhivih, Ur. l. SRS, 4/66, čl. 1; Zakon o naravni in kulturni dediščini, Ur. l. SRS, 1/81, čl. 58.
- 3 Zakon o muzejih (Ur. l. LRS, 32/59 in SRS, 11/65).
- 4 Diskusija na posvetovanju Tehnična dokumentacija kot del kulturne dediščine, v: Arhivi, IX/1986, str. 84-85.
- 5 Peter P. Klasinc: Arhivsko gradivo mora v arhiv, tipkopis, 2 str.; prim. Seja Koordinacijskega odbora arhivov 11. 9. 1986, št. 7, v: Obvestila Arhiva SR Slovenije, II/3, september 1986.
- 6 Peter Petru: Stanje slovenskih muzejev, v: Argo, XX-XXI, Ljubljana 1982, str. 62-73.
- 7 Peter Krečič: Arhitektura, tehnična dokumentacija in Arhitekturni muzej, v: Arhivi, IX/1986, str. 61-62.
- 8 Jože Humer: Analiza o arhivski dejavnosti (Analiza o naravni in kulturni dediščini III), Republiški komite za kulturo, Ljubljana 1987, 82 str. + pril. (tipkopis). Ta omenja, »da so isti predmeti lahko bodisi arhivsko bodisi muzejsko bodisi knjižnično gradivo«. O današnjem zbiranju rokopisna pripomba M. Drnovška na tipkopisu analize v Zgodovinskem arhivu Ljubljana.
- 9 Vprašalnik je bil poslan avgusta 1989 slovenskim muzejem s prošnjo, da odgovorijo na štiri vprašanja: 1. Definicija arhivskega gradiva, razmejitve s premičnimi spomeniki in znamenitostmi ter muzealijami nasploh, 2. Hramba in urejenost arhivskega gradiva, ter izobrazba delavca, ki skrbi za to gradivo v muzeju, 3. Interes za hrambo arhivskega gradiva v zvezi s 102. členom ZNKD, 4. Konkurencija in sodelovanje med muzeji in arhivi pri zbiranju in varovanju arhivskega gradiva. Za odgovore se zahvaljujem Revirskemu muzeju LR Trbovlje, Pokrajinskemu muzeju Celje, Pokrajinskemu muzeju Maribor, Muzejem radovljiške občine-Kovaškemu muzeju Kropa, Pomorskemu muzeju Sergej Mašera Piran, Narodnemu muzeju, Arhitekturnemu muzeju, Dolenjskemu muzeju Novo mesto, Koroškemu pokrajinskemu muzeju revolucije Slovenj Gradec.
- 10 Odgovor Arhitekturnega muzeja Ljubljana, dr. P. Krečič.
- 11 Odgovor Narodnega muzeja. Prim. tudi članek v op. 7.
- 12 Kot primer naj se omeni, da je v dogovoru z Arhivom SR Slovenije, ki je razglasil med imetniki arhivskega gradiva tudi Učiteljski pevski zbor Emil Adamič, Ljubljana, njegovo gradivo prevzel arhiv Slovenskega šolskega muzeja. Ta hrani tudi predvojno gradivo tega zbora, med arhivskim gradivom pa je prevzel tudi muzealije (predmete, posebno darila zboru).

ZUSAMMENFASSUNG

Museen und Archive - zwischen Konkurrenz und Zusammenarbeit am Archivgutschutz

Branko Šuštar

Der Beitrag von der letzten Beratung der jugoslawischen Archivisten (Oktober 1989 in Postojna) stellt fest, daß die Probleme der Abgrenzung unter Musealien, Archivalien und Bibliotheksschriftgut am häufigsten von den

Archivanstalten und nicht von den in der Regel jüngeren Institutionen geöffnet werden. Die Musealen erwähnen zwar den Gedanken, »die Archivalien sollen nach den Regeln dieses Dienstes (geordnet werden)«, was zwar auch der Wunsch slowenischer Archivistik ist, jedoch sehen sie gern auch im Archivgut - eine Musealie. »Es ist nicht möglich« die Grenzen zwischen dem Museums- und Archivgut »sehr konsequent zu ziehen«, denn dieselben Sachen können Archiv-, Museums- oder Bibliotheksgut sein.

Die Ergebnisse der Umfrage über diese Problematik, worauf ein Drittel der slowenischen Museen geantwortet hat, zeigen, daß die slowenischen Musealen der Meinung sind, die Definition des Archivgutes sei zu breit und es sei nicht möglich, feste Grenzen zwischen einer Musealie und Archivalie zu stellen. Als Grenzgut erwähnen sie Ansichtskarten, Ausweise, Diplomen und persönliche Hinterlassenschaften, sogar Kodexe. Besonders wird das Bedürfnis nach der einheitlichen Behandlung der auf eine Person gebundene Hinterlassenschaft herausgesetzt. Das von den Museen aufbewahrte Registraturgut wollen die Museen als Ausstellungsexponat oder Forschungsquelle erhalten, indem das Registraturgut, das keine engere Verbindung mit der Arbeit des Museums hat, den Archiven übergeben wird.

Das gut wird in Museen meistens entsprechend aufbewahrt und mehrmals beschrieben als Musealien. Museen zeigen keine übertriebene Begeisterung zur Aufbewahrung der Archivbestände, was vom 102. Artikel des Gesetzes über Natur- und Kulturerbschaft ermöglicht wird, mit der Ausnahme des Archivgutes, das sich an Spezialitäten des Museums (die Architekturgeschichte, das See-, Schulwesen) oder an die (momentane) Forschungstätigkeit beziehen. Es sieht aus, daß es beim Archivgutsammeln seitens der Museen vor allem für privates Archivgut, Geschenke und Vermächtnisse geht.

Hinsichtlich der Zusammenarbeit zwischen den Museen und Archiven geht der Wunsch nach der gegenseitigen Informierung, Bestrebungen nach den gemeinsamen Präsentationen und der Terrainarbeit vor. Hinsichtlich der Abgrenzungsproblematik betonen sie das Bedürfnis an der genügend breiten Abgrenzung im Hinblick auf die einzelnen Archivgutkategorien. Oder wie man in der Antwort des Architekturmuseums lesen kann: sinngemäße Verabredungen und Abgrenzungen wären in diesem Bereich sehr willkommen - mit der Betonung auf »sinngemäß« und »Verabredungen«.

Mehr als kompromislose Auffassung »das Archivgut muß ins Archiv« ist real und beruhigend die Richtung, die sich dem nichtzugelassenem Sammeln (der Teile) der Archivbestände seitens der Museen heutzutage zwar widersetzt, hinsichtlich desjenigen, was von den Museen schon aufbewahrt wird, nimmt sich jedoch mehr für einen archivistischen Zutritt zur der Einordnung einheitlicher Evidenz dieses Archivgutes ein als fürs Bemühen, alles Archivgut in Archiven nur zu sammeln. Noch mehr, es scheint sogar, daß die Verwirklichung der Forderung nach der entsprechenden Fachbefähigung der Musealen, die mit dem Archivgut zu tun haben, nicht sehr zahlreiche Reihen der Archiviste vergrößern würde. Mehr als theoretisches Auseinandersetzen und praktische Konkurrenz gilt es vom Aspekt der gemeinsamen Sorge für den Schutz der Kulturerbschaft annehmbare Lebenslösungen zu finden. In den Auseinandersetzungen zieht immer das kürzeste Ende unsere gemeinsame Sorge - Kulturerbschaft.